

راهکارهای جلوگیری از تاثیر تجمل گرایی در صله رحم

معصومه بیگی^۱

چکیده

در منظومه معرفتی اسلام، صله رحم از جمله فرائض الهی و ارزش های بنیادینی است که نقش بسزایی در تحکیم بنیان خانواده، تقویت همبستگی اجتماعی و ارتقاء سلامت معنوی و روانی انسان دارد. با این حال، در فضای اجتماعی معاصر، تجمل گرایی به عنوان یکی از آسیب های نوپدید، موجب تضعیف این فریضه الهی گردیده است. پژوهش حاضر با هدف واکاوی علل و پیامدهای این پدیده، به ارائه راهکارهایی در محور فرهنگی و اقتصادی می پردازد. در این راهکارها بر بازتعریف ارزش های ارتباطی، ترویج سبک زندگی اسلامی و الگوبرداری از سیره نبوی و سیره علما تأکید شده است؛ در محور اقتصادی، راهکارهایی چون انفاق و ایجاد تعادل در امور مالی و تأکید بر سبک زندگی توحیدی مورد بررسی قرار گرفته است. یافته های این پژوهش نشان می دهد که بازگشت به اصول اصیل اسلامی، اصلاح نگرش های مادی گرایانه می تواند زمینه ساز احیای صله رحم و کاهش آثار منفی تجمل گرایی در روابط خانوادگی باشد.

کلیدواژه: تجمل گرایی، صله رحم، سبک زندگی، فرهنگ، اسلام

۱. بیگی، معصومه؛ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا، شهرستان داراب

مقدمه

صله رحم، یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی دین اسلام، در تحکیم بنیان خانواده و تقویت روابط خویشاوندی نقشی اساسی ایفا می‌کند. این سنت ارزشمند، علاوه بر آثار معنوی و رضایت الهی، موجب افزایش همبستگی اجتماعی، کاهش تنهایی، و انتقال محبت و همدلی بین اعضای جامعه می‌گردد. با این حال، تحولات سریع اجتماعی، تغییر سبک زندگی، و گرایش روزافزون به تجمل‌گرایی، سلامت و استمرار این فرهنگ اصیل را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است.

تجمل‌گرایی که به معنای توجه افراطی به ظواهر و هزینه‌های چشمگیر برای نمایش رفاه و ثروت است، در مهمانی‌ها و دید و بازدیدهای فامیلی، گاه سبب سنگینی هزینه‌ها، ایجاد چشم و هم‌چشمی، و حتی قطع یا کاهش ارتباطات خانوادگی می‌شود. این پدیده با ترویج مقایسه‌های مادی و ایجاد فشار اقتصادی، نه تنها صله رحم را از محتوای معنوی و سادگی اولیه خود تهی می‌کند، بلکه به افزایش فاصله طبقاتی و تضعیف انسجام اجتماعی نیز دامن می‌زند.

از این رو، چاره‌اندیشی برای پیشگیری از اثرات منفی تجمل‌گرایی بر صله رحم، ضرورتی انکارناپذیر است. این امر نیازمند راهکارهایی دو بعدی است: نخست راهکارهای فرهنگی که با اصلاح نگرش‌ها، احیای ارزش‌های اصیل دینی، و آموزش سبک زندگی ساده، بستر ذهنی و اجتماعی لازم را فراهم کند؛ و دوم راهکارهای اقتصادی که با تقویت عدالت اقتصادی، کاهش فشارهای مالی بر خانواده‌ها و ترویج شیوه‌های کم‌هزینه، امکان تداوم این سنت پسندیده را تسهیل نماید.

این مقاله، با تکیه بر منابع دینی، پژوهش‌های اجتماعی، و تحلیل‌های اقتصادی، به بررسی عوامل مؤثر بر گرایش به تجمل‌گرایی در دید و بازدیدهای خانوادگی پرداخته و راهکارهای مؤثر فرهنگی و اقتصادی برای حفظ و احیای صله رحم در بستر ساده‌زیستی ارائه می‌دهد.

الف: مفاهیم اولیه

۱. معنای لغوی و اصطلاحی تجمل گرایی

کلمه "تجمل" از ریشه عربی "جَمَلَ" می‌آید که به معنای زیبایی، نیکویی و آراستگی است. پس، در اصل، تجمل یعنی چیزی که زیبا و آراسته باشد. وقتی می‌گوییم "تجمل گرایی"، یعنی تمایل و گرایش به این زیبایی و آراستگی.

اما در اصطلاح، تجمل گرایی یک قدم فراتر می‌رود و به معنای تمایل شدید و گاه افراطی به استفاده از اشیاء و سبک زندگی لوکس، گران قیمت و چشم‌نواز است. این تمایل اغلب با هدف نمایش ثروت، جایگاه اجتماعی، یا صرفاً لذت بردن از زرق و برق دنیوی صورت می‌گیرد.

۲. معنای لغوی و اصطلاحی صله رحم

کلمه "صله" از "وصل" گرفته شده و در لغت به معنای ضد فراق و عدم جدایی استعمال شده است.^۱ "رحم" نیز از ماده "الرحم" و به معنای جایگاه پرورش جنین اطلاق می‌شود و در اینجا "رحم" کنایه از قرابت و خویشاوندی است.^۲

بنابراین صله رحم در اصطلاح عبارت است از: به دیدار خویشاوندان رفتن و از آنها احوال پرسی کردن.^۳

۳. ضرورت صله رحم در دنیای مدرنیته

باید دانست که صله رحم هرچند در عرف سنتی و نظام های عشیره ای به علت برخی خصوصیات و ویژگی ها (همچون گستردگی خانواده، بسته بودن محیط، امکان دستیابی سریع، کم هزینه بودن روابط، قداست و ارزشمندی حفظ تعلقات، سهمگین بودن هزینه های ناشی از بی توجهی به تعهدات متقابل، نیاز و وابستگی های شدید، آثار و کارکردهای فراوان مترتب بر تعلقات خویشاوندی، ضرورت ها و اقتضائات متنوع، وجدان جمعی شدید، عدم امکان تک روی و تفرد و...) به عنوان عادی ترین پدیده رفتاری در نظام تعاملات اجتماعی قلمداد می شد و از پشتوانه های فراوان روانی، اجتماعی و فرهنگی برخوردار بود اما این سخن هیچگاه به معنای منحصر ساختن ارزش این پدیده اجتماعی به عنوان یکی از مبرم ترین اصول مورد نیاز در حیات مشترک انسانی به جوامع با ویژگی های فوق نیست.

۱ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۱ ص ۷۲۶

۲ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردت فی غریب القرآن، ص ۳۴۷

۳ انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۵ ص ۴۷۶

نظام اجتماعی موجود نیز هرچند به علت وقوع برخی تغییرات ساختاری و بنیادی، امکان اجرای این ارزش مقدس اجتماعی را در سطح و گستره نظام سنتی پیشین ندارد، اما در عین حال با تمهید برخی زمینه ها و زیرساخت های روانی و فرهنگی و اجتماعی مناسب و تبیین آثار و کارکردهای مفید این پدیده در زندگی دنیوی و اخروی «خصوصاً برای مؤمنین به ادیان الهی و معتقدین به تعالیم آسمانی» می توان سطوحی از آن را همواره به عنوان یک ارزش اجتماعی حیات بخش در جامعه تحت هر شرایط تمدنی تثبیت نمود. به عبارت دیگر آنچه به عنوان یک ضرورت عقلی و وجوب شرعی مبرم در هر صورت رعایت آن لازم و ضروری به نظر می رسد ایفای اصل صله رحم و دوری گزیدن از قطع آن است و تحولات تمدنی هرچند در مصادیق و نمودهای عینی و سیاست های اجرایی آن تغییراتی موجب شده است اما از اصل آن به عنوان یک ارزش مطلق (البته در پرتو تعالیم مقدس و تحت الشعاع پیوندهای معنوی مبتنی بر ارزش های انسانی و دوری گزیدن از قوم پرستی و قبیله گرایی جاهلی) و یک ضرورت انکار ناپذیر در نظام زندگی اجتماعی نمی توان رفع ید نمود و به بهانه وقوع تغییر در برخی وسائل به اشکال اجرایی از اتیان اصل آن شانه خالی کرد. این وظیفه خصوصاً برای جامعه هدفمند و مؤمن ما که علاوه بر، برخورداری از تعالیم دین حنیف اسلام و سابقه فرهنگی درخشان خود از آثار و نتایج تلخ ناشی از بی توجهی به این ارزش ها در مغرب زمین آگاهی و وقوف کامل دارد بیشتر سنگینی می کند.^۱

آگاهی در خصوص ضرورت و لزوم صله رحم حتی در یک جامعه مدنیته و متفاوت با جوامع سابق می تواند راهکار مناسبی برای جلوگیری از تجمل گرایی و پرداخت هزینه های سنگین در روابط خویشاوندی باشد. با دقت نظر در روایات نیز دانسته می شود که صله رحم خاص دنیای دیروز نیست و در همه اعصار برای همه اقشار امری ضروری و انکار ناپذیر است.

صله رحم با رفع کدورت ها در میان خانواده ها، دامنه ایجاد اختلاف بین اقوام را کاهش می دهد و همبستگی و همدلی را برای جامعه به ارمغان می آورد. مقام معظم رهبری در خصوص ضرورت صله رحم فرمودند: که دنیای پر زرق و برق امروز مردم را از بستگان و اطرافیان غافل نسازد و از یکدیگر دور نگرداند. همچنین مرجع عالیقدر جهان تشیع حضرت آیت الله مکارک شیرازی علت پافشاری اسلام به نگهداری و حفظ پیوند خویشاوندی و دوری از تجمل گرایی را اینگونه بیان می کنند: همیشه برای اصلاح، تقویت، پیشرفت، تکامل و عظمت بخشیدن به یک اجتماع بزرگ چه از نظر اقتصادی یا نظامی و چه از نظر جنبه های معنوی و اخلاقی، باید از واحد های کوچک آن شروع کرد با پیشرفت واحد های کوچک اجتماع عظیم خود به خود اصلاح می شود.^۲

۱. شرف الدین، سید حسین، تحلیل اجتماعی بر صله رحم

۲ مکارم شیرازی، ناصر، یکصد موضوع اخلاقی، ص ۲۴۹

ب: راهکارهای فرهنگی

در میان عواملی که بر تعیین الگوی زندگی در یک جامعه نقش دارند به نظر می‌رسد فرهنگ حاکم بر جامعه دارای تاثیر عمیق‌تری می‌باشد زیرا اعمال و تصمیم‌گیری‌های افراد آینه تمام‌نمای عقاید، اندیشه‌ها و نحوه نگرش به جهان هستی و ارزش‌های مورد قبول آن‌هاست؛ از سوی دیگر آداب و رسوم، ارزش‌ها و افکار و عقاید اجزای اصلی تشکیل دهنده فرهنگ هر جامعه می‌باشد بنابراین فرهنگ، در اعمال و رفتار افراد جامعه نقش اساسی دارد.^۱

۱. تأکید بر ساده زیستی و اعتدال در سبک زندگی

دین در مورد دنیا نه تو را به حرص و ولع می‌کشانند که با هکتارها ویلا هم آرام نشوی و نه به خوردن یک خرما در سال تشویق می‌کند که روی میخ دراز بکشی؛ بهترین گزینه اعتدال است. قرآن کریم زندگی مؤمن را ساده و به دور از اسراف و تجمل می‌داند.

«وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»^۲

حتی در مورد اتفاق که از صفات پسندیده انسانی است می‌فرماید: نه خسیس باش و نه ول خرجی کن به گونه‌ای که همه آنچه در بساط داری تمام شود.

«وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»^۳

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «الاقتصادُ يُنمي القليل، الإسرافُ يُفنى الجزيل»^۴ میان روی کم را زیاد می‌کند و زیاده روی بسیار را از بین می‌برد.

گرایش به تجمل در صله رحم در بعضی خانواده‌ها موجب عسر و حرج خواهد شد به دلیل اینکه از یک طرف باید هزینه زیادی را در یک رفت و آمد متحمل بشود و از طرف دیگر می‌بایست به حکم چشم و هم چشمی که شده موجبات جلب رضایت برخی از بستگان را فراهم نمایند.

آنچه که می‌تواند یک خانواده را در برخورد های فامیلی از این مسائل نجات دهد ضرورت اعتدال میانه‌روی در زندگی و خو گرفتن با ساده زیستی است. اگر ساده زیستی ملکه نفسانی یک خانواده گردد هرگز در دام تجمل‌گرایی نمی‌افتد و دائماً در حالت سکینه و آرامش خاطر با همه بستگان دیدار می‌کند؛ بدون اینکه اسباب زحمت و رنجش آنها بشود و یا در هنگام قبول میهمان مشقت و سختی بر اهل منزل خود متحمل کند. بحثی که مقام معظم رهبری تحت عنوان «اقتصاد مقاومتی» مطرح کردند، از منظر اسلام، بسیار مهم و

۱ روشنی، مسعود، تاثیر تجمل‌گرایی در کمرنگ شدن صله رحم، ص ۹۹.

۲ فرقان/۶۷

۳ الاسراء/۲۹

۴ حکیمی، محمد رضا، الحیاة/ترجمه احمد آرام، ج ۴، ص: ۳۴۸

که حضرت رسول صلی الله علیه و آله در ذم این رفتار غیر اخلاقی می فرمایند: «كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يَسْتَقِلَّ مَا يُقَرَّبُ إِلَى إِخْوَانِهِ، وَ كَفَى بِالْقَوْمِ إِثْمًا أَنْ يَسْتَقِلُّوا مَا يُقَرَّبُهُ إِلَيْهِمْ أَخُوهُمْ»^۱

همین گناه برای آدمی بس که کم شمارد آنچه نزد برادرانش گذارد و همنی گناه برای مهمان بس که آنچه برادرانش نزدشان نهد کم شمارند.

تمام حقوقی که در اسلام برای مهمانی در نظر گرفته شده است همه برای انتشار مهربانی و عطوفت بین خانواده ها است نه به جهت مفاخر و ابراز فضل و کمال مادی و ظاهری. لذا شایسته است که در میهمانی ها به جای اینکه به سفره ظاهر اهمیت داده بشود مجالی فراهم آید تا سفره های درون خالی از غم و اندوه ها گردد و به جای صفا و صمیمیت سفره ی دلها را معطر سازد. لازم به ذکر است که علاوه بر راهکار های بیان شده در این نوشتار عوامل دیگری نیز وجود دارند که در پیشگیری از واقع شدن در تندبادهای ویرانگر تجمل گرایی در روابط خویشاوندی نقش مؤثری دارند. عواملی چون تشکیل جلسات دید و بازدید اخلاقی و گسترش شعائر دینی، ضرورت تعاون با خویشاوندان، توجه به آثار روابط خویشاوندی، یاد مرگ به عنوان مهمترین تنبه افرادی که انحراف اقتصادی دارند، پرهیز از اسراف و تبذیر و توجه به حکمت های الهی که هر کدام فصلی از بحث و بررسی در این فضا را می طلبد.

۵. توجه به عمر کوتاه دنیا

شاید بتوان گفت که یکی از دلایلی که باعث می شود تا یک نفر در صله رحم از اهداف متعالی آن غافل شده، دنیا و زرق و برق آن را در پیش چشم خود ببیند و در مقابل جلوه های آن عنان از کف بدهد، عدم توجه به عمر ناچیز دنیا و گذرا بودن آن باشد. دنیا با همه زیبایی هایش برای هیچ کس ماندگار نبوده و نخواهد بود. عمر دنیا کوتاه تر از آن است که بتوان به همه لذات آن دست یافت. قارون باشی یا ابوذر بالاخره این دنیا تو را رها خواهد کرد.^۲

قرآن کریم خطاب به کسانی که دل به زینت های چند روزه دنیا بسته اند می فرماید: «أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَٰكُمُ يُنصَرُونَ»^۳ یعنی «ایشان اند کسانی که متاع حیات چند روزه دنیا را به نعیم آخرت خریده اند و به عذاب ابدی گرفتار شده اند، نه عذاب ایشان تخفیف داده می شود و نه کسی اعانت و یاری ایشان می کند.»

۱ همان ص ۴۵۳

۲ نراقی، احمد، معراج السعاده، ص ۲۶۱، فصل مذمت دنیا و بی ارزشی آن

۳ بقره/۸۶

و نیز حضرت علی علیه السلام فرمود: «عَجِبْتُ لِعَامِرٍ دَارِ الْفَنَاءِ وَ تَارِكِ دَارِ الْبَقَاءِ»^۱ عجب و هزار عجب از آن کسی که خانه باقی پایدار را ترک می کند و از برای خانه فانی عمل می کند. انسان عاقل با ادنی تأملی در می یابد که متاع دنیا بی ارزش تر از آن است که در راه دست یافتن به آن به هر وسیله ای متمسک شد ولو اینکه موجب رنجش اطرافیان و نزدیکان بشود. امیالمؤمنین در توصیه مردم به اعراض از دنیا می فرماید: «ای مردم جز این نیست که دنیا گذرگاهی است ناپایدار و آخرت اقامتگاهی است برقرار، از گذرگاه خود بگیرید برای اقامتگاه پایدار..... دلهای خود را از دنیا بیرون کنید پیش از آنکه بدنهایتان از دنیا خارج شود. شما در این دنیا در عرصه آزمایش قرار گرفته و برای غیر این دنیا آفریده شده اید.»^۲ خلاصه اینکه اگر ما انسان ها، باطن زندگی دنیا و زرق و برق های آن را می دانستیم، می توانستیم به راحتی آخرت را بشناسیم؛ زیرا اندکی دقت در این زندگی زودگذر نشان می دهد که این دوره حتماً مرحله ای از یک مسیر بزرگ است. همان گونه که دقت در زندگی دوران جنینی نشان می دهد که این دوره، هدف نهایی این زندگی نیست، بلکه مرحله ای مقدماتی برای نشان دادن زندگی گسترده پیش رو است.

۱ شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للمصحب صالح)

۲ شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳، ص ۶۷۳، فی التزهید من الدنيا

نتیجه گیری

بررسی تأثیر تجمّل‌گرایی بر صلّه‌رحم نشان داد که این پدیده، به‌واسطه تحمیل هزینه‌های سنگین، ایجاد رقابت‌های ناسالم و فاصله گرفتن از سادگی مورد توصیه دین، می‌تواند به تضعیف پیوندهای خانوادگی و اجتماعی بینجامد. استمرار این روند، خطر فروپاشی بخشی از سرمایه اجتماعی و کاهش همبستگی را در پی دارد؛ امری که نه تنها جنبه فردی، بلکه پیامدهای عمیق اجتماعی به‌همراه خواهد داشت.

برای مقابله با این آسیب، به‌کارگیری راهکارهای هم‌زمان فرهنگی و اقتصادی ضروری است. از منظر فرهنگی، ترویج ساده‌زیستی، آگاهی‌بخشی درباره پیامدهای منفی تجمّل‌گرایی، و بازخوانی آموزه‌های دینی و سیره بزرگان، به اصلاح نگرش جامعه کمک خواهد کرد. از منظر اقتصادی، کاهش فشار معیشتی خانواده‌ها، تشویق به برگزاری دیدارهای کم‌هزینه و حمایت از طرح‌های اقتصادی مشارکتی، می‌تواند شرایط را برای احیای صلّه‌رحم در بستر معتدل و بی‌تکلف فراهم سازد.

در نهایت، حفظ صلّه‌رحم به‌عنوان میراث ارزشمند فرهنگی و دینی، نیازمند همگرایی نهادهای آموزشی، رسانه‌ای، اقتصادی و مذهبی است تا در کنار خانواده‌ها، مسیری پایدار برای گسترش ارتباطات انسانی برپایه محبت، احترام، و سادگی فراهم گردد. تنها در این صورت می‌توان امید داشت که صلّه‌رحم، نه قربانی چشم و هم‌چشمی، بلکه همچنان پلی برای پیوند دل‌ها و جامعه‌ای همبسته باقی بماند.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه ای.
۲. انصاریان، حسین ، نظام خانواده در اسلام، انتشارات ام ابیها، قم، ۱۳۸۰.
۳. ابن ابی فراس ، ورام ، آداب و اخلاق در اسلام، پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی ۱۳۶۹.
۴. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، انتشارات سخن، تهران، ۱۳۸۷.
۵. ابن منظور، محمدبن مکرم، لسان العرب، ناشر: دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ه.
۶. پرهیز از تجمّل گرایی در سبک زندگی اسلامی، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، گنجینه معارف، ۱۳۹۱/۱۲/۱۹.
۷. حسین زاده، علی، همسران سازگار، انتشارات مؤسسه امام خمینی(ره)، قم ۱۳۸۸.
۸. حکیمی، محمد رضا، الحیاء/ترجمه احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران. ۱۳۷۱.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردت فی غریب القرآن، دفتر نشر الکتاب، ۱۴۰۴ق.
۱۰. روشنی، مسعود، تاثیر تجمّل گرایی در کمرنگ شدن صله رحم، نشریه آفاق علوم انسانی، شماره ۸۴، فروردین ۱۴۰۳.
۱۱. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، هجرت-قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق.
۱۲. شرف الدین، سید حسین، تحلیل اجتماعی بر صله رحم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. ۱۳۸۹
۱۳. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، ترجمه ابراهیم میر باقری، نشر فرهانی، تهران، ۱۳۶۵.
۱۴. کلینی، محمد یعقوب، اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، نشر فرهنگ اهلبیت، تهران، ۱۳۷۵.
۱۵. عابدینی ، احمد، ساده زیستی از دیدگاه امام خمینی ، مجله فقه، دفتر تبلیغات اسلامی شماره ۲۱، قم، ۱۳۸۸.

١٦. مكارم شیرازی، ناصر، یکصد موضوع اخلاقی، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران، ١٣٨٤.
١٧. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، انتشارات مؤسسه الوقاء، بیروت، ١٤٠٣ق.
١٨. محمودی، ضیاء الدین، الاصول الستة عشر (ط-دار الحدیث)، انتشارات مؤسسه اهل البيت (ع)
١٩. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، انتشارات قائم آل محمد (ص) قم، ١٣٧١.